

o menor grau la concentració. Les comarques de secà àrid amb muntanya són les menys concentrades (el 2013 el 30,14% de la població es localitza a la capital de comarca) i són les que tenen un procés de concentració més alt en termes percentuals. En la posició contrària, és a dir, amb baix increment de concentració, destaquen les comarques de regadiu que mantenen uns nivells de concentració clarament més baixos que la mitjana. Finalment, les comarques de muntanya incrementen poc el seu grau de concentració però un elevat nivell de concentració de la població a la capital de comarca superior al 50%.

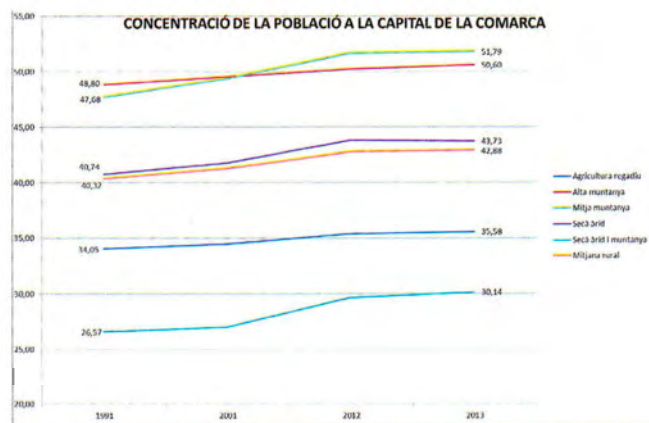

Figura 3. Evolució de la concentració de la població a la capital de la comarca. Font Idescat

Aproximació als municipis que continuen perdent població

En sentit contraposat, cal preguntar-se si la concentració a les capitals de comarca i municipis més grans és el reflex d'una pèrdua de població dels municipis petits.

El resultat de l'anàlisi —considerant el període de 1991 a 2013— indica que un total de 162 municipis de les comarques rurals continuen perdent població.¹ Globalment la població dels municipis de comarques rurals que pateixen despoblament és de 103.598 habitants, la qual cosa representa un 1,37% de la població catalana. No obstant això, aquests mateixos municipis ocupen un total de 7.517,35 ha, xifra que representa el 23,42% de la superfície total de Catalunya. Tot i la reduïda importància des del punt de vista demogràfic, aquests municipis ocupen una quarta part del territori.

En conclusió, hi ha un moviment constant, i sense excepcions, a les comarques rurals, de desplaçament de població des dels municipis petits als municipis més grans o capitals de comarca. Molts municipis petits es despoblen mentre augmenta la població dels municipis més grans.

¹ Reguant, F. «Existeix èxode rural a Catalunya?», a El Periódico, 8 de setembre de 2014.

Les característiques comunes dels municipis afectats pel despoblament són: població reduïda, localització en els extrems de les vies de comunicació i dificultat per a una agricultura competitiva, ja sigui pel factor muntanya, pel factor aridesa o per tots dos alhora.

Aquest procés d'abandonament de petits municipis, tot i que la comarca no pateix aquest abandó en el seu conjunt, suposa un important deteriorament en els termes econòmic, social, humà, patrimonial i paisatgístic. Aquest territori conté importants recursos susceptibles d'una explotació sostenible, té un potencial de producció agrària i forestal necessària, és bàsic per a la gestió de l'aigua, per a la producció d'energia, per a l'equilibri territorial en una nova realitat més desconcentrada, amb una funció mediambiental primordial i un paper específic essencial en la lluita contra el canvi climàtic.

Factors clau en defensa de les àrees rurals més desfavorides

Per defensar un territori, el medi natural, el paisatge, el patrimoni cultural i arquitectònic, cal que aquest territori estigui viu. Per això algunes orientacions estratègiques són decisives, tal com exposem a continuació.

1. Accessibilitat

Les bones comunicacions obren el camí del desenvolupament rural i són al seu torn —si hi manquen— el principal factor limitador. Estem parlant, d'una banda, de comunicacions convencionals, bàsicament per carretera i per tren, que redueixen al màxim el temps i els costos en la seva necessària relació amb les diverses centralitats territorials i el seu entorn regional. D'altra banda, la connexió telemàtica de qualitat i amb amplada de banda suficient, ha passat a ser essencial. El món és global i la ruralitat guanya energia quan trenca les barreres de la distància, cosa que les TIC faciliten.

No obstant això, tal com hem exposat, els problemes més importants de regressió rural tenen lloc en petites localitats, normalment llogarets situats a la perifèria de l'estructura de comunicacions. A més, on hi ha més abandonament dins d'aquests municipis és a les explotacions agràries més allunyades dels nuclis urbans. En aquest aspecte les comunicacions tornen a ser essencials, i agafen gran importància els camins rurals, els veritables capil·lars del territori.

Per fi, en el capítol d'accessibilitat, és rellevant que el transport públic atengui els nuclis petits de població. Sens dubte, criteris econòmics poden desaconsellar aquest servei però es tracta de trobar respostes adaptades a la realitat concreta, buscant sinergies amb altres serveis, articulant fórmules de cooperació publicoprivades, etc.

Respostes diverses entre comarques rurals

S'observa que els potencials agrícoles tenen un paper destacat en les dinàmiques poblacionals des de 1955. Així, utilitzant aquest factor de referència i dividint les comarques rurals per criteris de dificultat per a l'agricultura, podem distingir les següents tipologies operatives:

1. Comarques amb predomini d'agricultura de regadiu: comarques de l'Ebre i regadius de Lleida
2. Comarques de muntanya: Pirineus i Prepirineus
3. Comarques amb relativa aridesa: comarques semiàrides de l'altiplà de Lleida
4. Comarques amb aridesa i muntanya: Priorat i les Garrigues

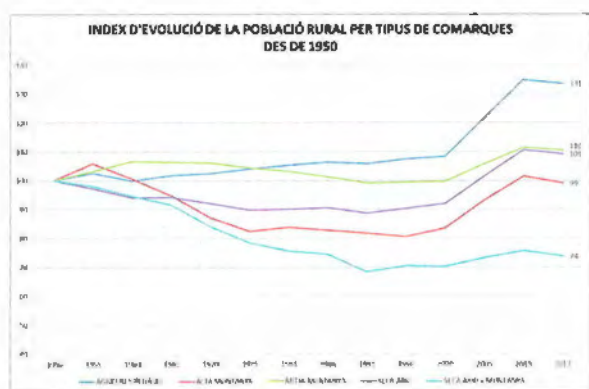

Figura 1. Índex d'evolució de la població rural per tipus de comarques des del 1950. Font: Idescat

Els resultats són molt il·lustratius (figura 1):

1. Les comarques amb predomini de l'agricultura de regadiu no han patit despoblament en cap moment, excepte lleugeres fluctuacions, amb creixements propers a les àrees urbanes. És una conclusió que té tota la seva lògica però és especialment significativa de la capacitat de resistència de l'agricultura en un entorn que en facilita la competitivitat. Per exemple (figura 2), si analitzem el moviment demogràfic de l'altiplà de Lleida des de mitjan segle XIX (quan es van iniciar els regadius històrics), fins al 1991 (quan nous regadius moderns podrien distorsionar les dades), observem que les comarques amb una àmplia superfície de regadiu (Segrià i Pla d'Urgell) tenen un creixement sostingut important proper a la mitjana catalana, mentre que la resta de comarques tenen un fort decreixement (Garrigues, Noguera i Segarra). Com a excepció, la comarca de l'Urgell, que té una posició mixta, ha mantingut la població estable.

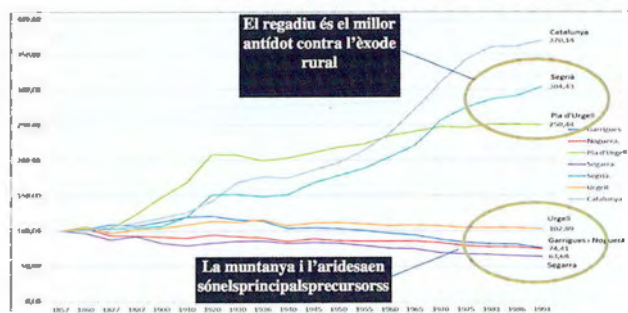

Figura 2. Evolució de la població des del 1857 fins al 1991 de les comarques de l'altiplà de Lleida. Font: Idescat

2. Les comarques de muntanya, tot i haver tingut una caiguda sensible durant un període de temps prolongat, a partir dels anys noranta presenten una forta recuperació. Destaquen en el creixement les comarques d'alta muntanya que han comptat amb l'atractiu dels esports territoris (esquí, ràfting, etc.) i les que són més properes a les àrees urbanes, que presenten una realitat orogràfica una mica més moderada.
3. Les comarques de secà amb certs graus d'aridesa a l'altiplà de Lleida, que havien patit un sever despoblament, també s'estan recuperant, en bona part pels factors enumerats vinculats al clúster agroalimentari i a la diversificació productiva.
4. No obstant això, les comarques que sumen al secà àrid una orografia especialment muntanyosa tenen una clara, destacable i continuada pèrdua de població; són comarques que, tot i que s'han recuperat moderadament en l'últim període, des de principis de segle XX han perdut gairebé la meitat de la població (Priorat i les Garrigues).

Concentració en els municipis més grans

Tal com hem vist, des del 1955 fins al 1991 hi ha hagut una caiguda molt generalitzada de població rural, però el 1991 canvia radicalment la tendència i s'inicia un important creixement de població rural. No obstant això, cal preguntar-se si aquest creixement és homogeni o, dit en altres paraules, si hi ha asimetria dels moviments demogràfics en funció de la grandària del municipi. Es pretén esbrinar si el creixement es produeix especialment a partir dels nuclis importants de població. Amb aquesta finalitat s'analitza el grau de concentració de la població comarcal a la capital de comarca, generalment el nucli més important de la comarca, i se n'estudia l'evolució durant el període de 1991 a 2013.

L'anàlisi confirma que hi ha un significatiu procés de concentració de la població a la capital de la comarca. Efectivament, tot i que els diversos grups comarcals parteixen d'uns nivells de concentració de la població a la capital de la comarca molt diferent, tots incrementen en major

Evolució general de la població rural catalana

L'evolució de la població rural de Catalunya des de la segona meitat del segle xx la podríem resumir en quatre períodes:

1. Del tractor a la fàbrica.

A partir de l'any 1955, coincidint, d'una banda, amb la mecanització agrícola i altres avenços tecnològics de l'agricultura, que van alliberar gran quantitat de mà d'obra i, d'altra banda, el desenvolupament industrial concentrat en grans nuclis urbans, a Catalunya va tenir lloc una forta emigració rural cap a la ciutat, una ciutat assedegada de mà d'obra en un país que recuperava el desenvolupament industrial.

Els impactes van ser molt importants. A més dels més evidents de ruïna de les economies més febles, d'atur rural, d'emigració, va tenir lloc l'abandonament de terres de cultiu, la reforestació per abandó, el canvi de produccions i canvis de paisatge, la desaparició de múltiples oficis, la pèrdua de patrimoni agrícola i cultural.

Els agricultors van passar a ser una minoria amb la corresponent pèrdua de pes social i econòmic. Mentre la ciutat creixia, s'allunyava culturalment del món rural i del tema alimentari, que donava, per descomptat, en una economia europea que generava creixents excedents.

2. Deslocalització industrial i creixement endogen.

L'emigració rural es va moderar en els anys setanta i vuitanta encara que va continuar el declivi demogràfic de les comarques rurals catalanes. El factor decisiu per a la moderació o reversió del procés de despoblament rural van ser les comunicacions. Les millors comunicacions van propiciar la deslocalització industrial. En diluir en un espai més ampli les economies d'aglomeració, podríem dir que l'espai urbà es va eixamplar o que l'àrea rural es va tornar més periurbana.

No obstant això, la imatge de l'agricultura es va associar a la pobresa dels qui arribaven a la ciutat, sense observar que en el camp quedava una agricultura cada vegada més moderna. Efectivament, les comarques rurals havien avançat en creixement endogen a partir del regadiu i de la ramaderia intensiva.

Aquesta última, poc exigent en aigua i no afectada per l'orografia, va suposar un factor d'impuls i sosteniment de la població en comarques en dificultat. És més, a partir de la ramaderia intensiva es va articular un potent clúster agroalimentari que ha estat font de noves oportunitats en comarques rurals. La redimensió d'explotacions, la integració —vertical i horitzontal— i el progrés tecnològic en general, van establir les bases d'una nova i moderna agroalimentació capaç de dinamitzar el món rural, realitat que l'actuació del moviment cooperatiu va ajudar a consolidar.

En aquest període apareix ja la necessitat de disposar d'una legislació específica que afavoreixi el desenvolupa-

ment rural. Catalunya, com a territori especialment muntanyenc, aprova la Llei d'alta muntanya (Llei 2/1983), encara vigent, que estableix un conjunt d'objectius de desenvolupament rural plenament vàlids actualment:

- Potenciar l'aprofitament integral dels recursos econòmics del territori, especialment del sector agrari i de les indústries derivades i de l'artesania.
- Crear les infraestructures i equipaments necessaris per equiparar el nivell de serveis a la resta de Catalunya.
- Aturar la regressió demogràfica i buscar un desenvolupament harmònic.
- Valorar les funcions que la muntanya compleix en benefici de la resta de la societat.
- Dotar la muntanya d'una infraestructura administrativa que garanteixi l'assistència tècnica que els municipis necessiten.

3. Terciarització del món rural.

Durant els anys noranta es va entrar en clara recuperació a partir de la diversificació productiva orientada a l'agroalimentació i, sobretot, als serveis turístics, ecoturístics, d'esport vinculat al territori, serveis vinculats a la defensa de la natura i del medi ambient, etc. La millora de les comunicacions convencionals van continuar anant a favor d'aquest procés, però en aquest cas s'hi van afegir les TIC o tecnologies de la informació i la comunicació. Aquestes tecnologies trencaven per a molts serveis les barreres de la localització física en benefici de la proximitat al client. A partir d'aquest moment, el factor residencial va guanyar rellevància, treballar des d'un entorn de més qualitat ambiental, que el nucli urbà és una cosa que és cada vegada més valorada. En aquest context el món rural va reforçar el seu paper com a proveïdor de serveis a la població urbana.

4. Crisi econòmica.

Finalment, des del 2010 s'observa un nou reflux que podria tenir, en principi, una causa conjuntural vinculada a la crisi econòmica. No obstant això, considerant en conjunt el període de recuperació del 1991 al 2013, les dades són clarament positives. El creixement de les comarques rurals (16,43%) és proper a la mitjana de Catalunya (19,78%) i a les comarques urbanes (18%), si bé és més alt a les comarques intermèdies (29,51%).

Globalment, les comarques rurals catalanes, definides segons criteris de l'OCDE, tenen avui més població que el 1955. És a dir, la Catalunya rural no ha perdut població o, millor dit, si l'havia perdut l'ha recuperat. Però, si ens quedéssim amb aquesta conclusió ens estaríem equivocant. Una anàlisi per comarques rurals ens ofereix conclusions diferenciades.

(just over 1% of Catalonia), but represents nothing less than a quarter of Catalonia.

This paper sets out the objective data on the evolution of the rural population while proposing the best strategies to respond positively to a balanced rural development

Keywords

population, rural depopulation, rural development, agriculture, mechanization, industrial relocation, digital offshoring, multifunctionality, territorial balance.

Catalunya és un país predominantment urbà si ens referim a les seves dades globals mitjanes. Això no obstant, la població es troba molt concentrada a l'àrea metropolitana i alguns nuclis urbans intermedis, per la qual cosa resta una gran superfície eminentment rural que analitzarem a continuació.

Per comprendre la realitat rural catalana, s'ha d'eliminar el territori que ocupa. Una característica clau de Catalunya és l'accidentada orografia, en concret el 50,5% del territori té un pendent superior al 20%, les cadenes muntanyoses (litoral, prelitoral, transversal, Prepirineu i Pirineu) en fracturen la superfície i configuren la comunitat com un mosaic de paisatges diversos que responen al seu torn a microclimes diversos. Afegint dificultat, bona part del territori és relativament àrid. No obstant això, les altes muntanyes exerceixen el paper de captadores i dipòsits d'aigua, fet que ha permès l'extensió del regadiu en àmplies superfícies. En resum, Catalunya presenta unes condicions poc propícies per a una agricultura competitiva, fet que ha determinat les dinàmiques demogràfiques del segle xx, tal com exposarem seguidament. Tot i així, l'agricultura catalana ha sabut reaccionar apostant per opcions que en moderen la dificultat o els són tangents.

Delimitació de l'espai rural

Atenent als criteris establerts per l'OCDE, un territori es delimita pel que fa al concepte de ruralitat a partir de tres fases o filtres:

- Es considera rural la comunitat local amb una densitat inferior a 150 hab./km².
- S'estableix una classificació regional que diferencia tres tipus de regions en funció del percentatge de població que viu als municipis definits anteriorment com a rurals:
 - *Regió predominantment rural*. Regió on més del 50% de la població viu en comunitats considerades rurals.
 - *Regió intermèdia*. Quan entre el 15% i el 50% de la població és rural.

- *Regió predominantment urbana*. Menys del 15% de la població viu en comunitats rurals.
- Un tercer criteri pot canviar una província de categoria en funció del volum del centre urbà que conté:
 - Una província classificada com a *predominantment rural* passa a *intermèdia* si conté un nucli urbà de més de 200.000 habitants, i que conté, almenys, el 25% de la població total.
 - Una província classificada com a *intermèdia* passa a *predominantment urbana* si conté un nucli urbà de més de 500.000 habitants, i que conté, almenys, el 25% de la població total.

Segons aquest criteri aplicat a la classificació NUT3 de la Unió Europea, que es correspon amb la província, a Catalunya obtenim la següent delimitació:

- Urbana: Barcelona
- Intermèdia: Girona i Tarragona
- Rural: Lleida

Aquest és el criteri de delimitació adoptat per comparar les diverses regions europees. No obstant això, l'heterogeneïtat dels territoris inclosos en aquesta classificació suggereix la necessitat d'adoptar de manera complementària la comarca com a unitat territorial. Per això s'apliquen els mateixos criteris de l'OCDE a les comarques catalanes, però amb un ajustament necessari atesa la mida més reduïda d'algunes comarques, la qual cosa genera resultats paradoxals. En aquesta anàlisi s'inclouen també com a rurals les comarques que, independentment dels criteris de l'OCDE, tinguin una densitat conjunta (de la comarca) menor a 100 hab./km².

A partir d'aquests criteris, la ruralitat per comarques queda delimitada segons la següent relació:

Comarques urbanes: Baix Camp, Baix Llobregat, Baix Penedès, Barcelonès, Garraf, Gironès, Maresme, Tarragonès, Vallès Occidental, Vallès Oriental.

Comarques intermèdies: Alt Empordà, Alt Penedès, Anoia, Bages, Baix Empordà, Osona, Pla de l'Estany, Segrià, Selva.

Comarques rurals: Alt Camp, Alt Urgell, Alta Ribagorça, Baix Ebre, Berguedà, Cerdanya, Conca de Barberà, Garrigues, Garrotxa, Montsià, Noguera, Pallars Jussà, Segarra, Pallars Sobirà, Pla d'Urgell, Priorat, Ribera d'Ebre, Ripollès, Solsonès, Terra Alta, Urgell, Val d'Aran.